

Az iskola bázissá válhat, amennyiben "a város mint iskola" típusú megoldás Magyarországon követőkre talál (és akár létrehozza a saját iskolahálózatát is).

BOGNÁR MÁRIA

Jenaplan – egy humánus alternatíva

A Jenai Egyetem Magyarországon nem elsősorban Peter Petersen nevétől lett ismert szakmai körökben, nem az általa kifejlesztett Jena-plan, vagy Jena-terv koncepcióról; neveléstörténeti szempontból igazi jelentőségre azzal tett szert, hogy Pedagógiai fakultását hosszú időn át maga Herbart vezette. A herbarti pedagógia kísértete azóta bejárta Európát, sőt marxista kollégájánál sikeresebb pályát befutva, szinte az egész világ iskoláit átlengte. Ám sajátos módon az egyik legkövetkezetesebb "szelleműző" alternatíva épp a Mester által koptatott katedrán született.

A herbartiánus pedagógia igazi népszerűségét nem Herbart életében érte el, hanem jóval később, a múlt század utolsó évtizedeiben. Ekkor teljesedett ki teljes virágzásában az abszolutisztikus bürokrácia pedagógiája, a poszt-herbartiánus iskola. Ez a pedagógia, melyet Herbart követői, főleg Ziller és Rein (ez utóbbi Jenában) fejlesztettek ki, viharos gyorsasággal terjedt el a világon. Közben Herbart megfordult sírjában.

A metafizikától a biologizmusig

Nem tudni a tiszteletreméltó Mester tiltakozott volna-e tanai korszerűsítése ellen, ám annyi bizonyos, hogy követői látványos módon konvertálták pedagógiáját egy, az eredetitől gyökeresen eltérő filozófiai paradigmába.

Az eredeti herbarti pedagógiát két oszlop tartotta: az etika és a pszichológia; míg az előző a nevelés céljait tűzte ki, addig az utóbbi a módszereket volt hivatott szolgáztatni. A poszt-herbartiánus pedagógia e két meghatározó eleme nem változott, ám néhol jelentős hangsúlyeltolódásokat tapasztalhatunk: az amerikai herbartiánusok szinte száműzték az ideologikus morálfilozófiát mesterük elméletének továbbfejlesztésekor. Mindenütt nagy szerepet kapott azonban a pszichológia, s a valódi nagy episztemológiai csúsztatás ezen a területen következett be.

Az eredeti herbarti elméletben ugyanis a pszichológia alapvetően spekulatív kategóriaként jelent meg; ez nem is lehetett másként az 1830-as években. Maga Herbart szögezi le *A pedagógia alapvetése* című munkájában, hogy a pszichológia a 'metafizika által helyesen értelmezett tapasztalatból' indul ki. Így válik sajátos egységgé Herbart filozófiájában a tapasztalatra építő 'gyakorlati filozófia' és a metafizikai spekulációra alapozott pszichológia. Ez a rendszer a múlt század végére, de különösképp a XX. század első felére olyan gellert kapott a kontextuális jelentést adó pedagógiai 'discours' változásától, hogy szinte önmaga ellentétébe csapott. Ekkorra ugyanis, főleg az amerikai Herbart-követők csapatában, a filozófia nem gyakorlati kategóriaként értelmeződött (s épp ezért az etika a rendszerből szinte el is tűnt), viszont annál inkább azzá vált a pszichológia. Miközben a herbarti pszichológia rendszere és az arra épülő pedagógiai paradigma látszólag keveset változott, a szavak kicserélése nélkül egy új episztemológiai paradigma fejlődött ki.

A múlt század végétől kezdődően ugyanis egyre inkább a mai értelemben vett (tehát empirikus) természettudományos azaz kísérleti alapúvá váló pszichológiában az érvényes ismeret a kontrollált körülmények között szerzett, statisztikailag összesített objektív adat lett. A pszichológiának a metafizikai értelmezésből a modern természettudományos értelmezésbe való átmenete lényegi változásokat hozott a pedagógia számára is. Míg ugyanis egy metafizikus episztemológiai keretben a pszichológia filozófiai kérdésként értelmeződve akár eltérő paradigmákat is elindíthatott (attól függően, hogy mi volt a kiválasztott filozófia), addig a természettudományos alapra átállított pszichológia egységes értelmezési keretet biztosított: ha a természettudomány törvényei igazak a világon mindenütt, vallástól, filozófiától függetlenül, akkor az arra épített pszichológia törvényei is igazak mindenhol, s kultúrafüggetlenek. A kultúrafüggetlen pszichológiára épített pedagógia pedig szintén kezdett kontextus-függetlenné válni, s a poszt-herbartiánus századfordulós konzervatív pedagógia nem véletlenül hozta létre a világ fejlett pszichológiát használó országaiban azt az iskolát, amely praktikusán nézve egyforma, internacionális éthoszt hordozott. A világ pedagógusai egyesültek!

Ám az individuum, a különbözőség tagadása és háttérbeszorítása, a Gauss-görbére alapozott pedagógia megteremtette önmaga ellentétét; s ott, ahol a Herbart-követők talán legkevésbé

számítottak rá: Jenában. A Herbartot az egyetem Pedagógiai Fakultásán felváltó, a szellemi örökséget talán túlon túl is vállaló (a követők örök tragédiája ez) Rein olyan pedagógiai rendszert épített ki a Jenai Egyetem kísérleti iskolájában, amely az abszolutisztikus bürokrácia pedagógiai *dance macabre*-ja volt. A tanórák, tantárgyak, szaktanárok és évfolyamok ma ismert rendszere tökéletesedett itt. A fejlesztés, a tökéletesedés nagy paradoxona azonban az, hogy sikere esetén szűkülnek a továbblépés lehetőségei, a paradigma a tökéletesség egy szintjén bezárul; Rein után már nem volt lehetőség a folytatásra. Az új paradigmát pedig, mint a tudományok történetében annyiszor, a régiek abszolút tagadása indította el.

Peter Petersen, a pedagógiai antikrisztus

A minden addigi dogmát tagadó új paradigmát a német progresszív pedagógiai mozgalom egy akkorra már ismert és sikeres tekintélye, Peter Petersen indította iskolai gyakorlati útjára 1924-ben, Rein *par excellence* szétvert egyetemi gyakorló iskolájában (Petersen működését ugyanis azzal kezdte, hogy az iskola lecsavározott padjait felszedette és egyszemélyes ülőalkalmatosságokká alakította). A gyakorlat és elmélet együtt haladt: Petersen jenai terve (a Jena-plan) a padok szétszedésével együtt az analitikus, az egyéniség alázatát hirdető, a nyíltan és bevallottan tekintélyelvű és az embert alapjaiban csak mechanikus kognitív teljesítményeiben mérő (Stumpfsinnige können nicht tugendhaft sein – a hülyék nem lehetnek erényesek, vallotta Herbart) herbartianus pedagógiának negatív lenyomatát állította követendőnek. Sajátos kísérlet lehetett ez, szinte az az érzése a ma olvasójának, hogy Petersen 'digitalizálta' Herbartot és követőit és az összes 'igent' 'nemmé', az összes 'nemet' pedig 'igenné' változtatva kapta meg az új iskola tervét.

A nagy forradalmi újítás egyetlen mondatban is összefoglalható, amelyet ha ideírunk, bizony csalódottan húzhatja el száját a mai olvasó: Az iskolában a legfőként a gyerekekkel kell törődnünk – állította Petersen. Sajátos grimasza a sorsnak, hogy ezzel ma szinte minden tradicionális és alternatív pedagógiát művelő kolléga egyetért, a tétel közhellyé vált. Az első világháborút követő években azonban Freinet, Steiner, vagy épp Petersen ilyen jellegű kijelentései olyan kontextusban hangzottak el, amelyben a formális képzetek, a sokoldalú műveltség és a pedagógiai tekintély voltak a kulcsszavak. A porosz-német filozófiai hagyomány a szellem elsőbbségét hirdetve a megismeréstől, a tudástól kívánt eljutni a cselekvéshez. Mivel a gyermek alapvetően más módon viselkedik, a pedagógia célja az olyan módszerek felmutatása, amelyek a helyes irányba terelik az állati szabadosságot, amelyek megtörik az ösztön uralmát és az erkölcs uralmával váltják fel. A szabadság ebben a gondolkörben az önként vállalt korlátozást jelentette, mely korlátok a már morális lénytől, a felnőttől jönnek. Ezzel a háttérrel Petersen gyermekközpontúságra felhívó mondata éles kontrasztokkal világít.

Gyakorlati szempontból a herbartizmus teljes tagadása azt jelentette, hogy Petersen jenai iskolájában a hagyományosan gyönyörű elméleti konstrukciókat felvonultató taxonómikus tanterveket teljesen eltörölték. Az oktatás szinte teljesen individualizált formájúvá vált és a mai holland Jena-plan iskolákban a tanterv nem a munka kezdete (mit fognak majd a gyerekek csinálni, ha ...), hanem valójában annak eredménye (ezt csináltam). A tartalom milyenségét a tevékenység típusai, a pedagógus invenciója és a gyerekek érdeklődése határozza meg. Míg a tradicionális pedagógia kultúraközvetítő vehemenciával támad a gyerek szellemére, addig Petersen, más progresszív kortársaihoz hasonlóan, nem közvetíteni akar, hanem mindent meg akar tenni annak érdekében, hogy a gyerekek megismerhessék a körülöttük levő világot úgy, azzal, olyan módon és ütemben, ahogy az nekik a leginkább megfelel. A tanulásban való partneri részvételt a projektszervezésű, holisztikus megközelítésű programok biztosítják.

A Jena-plan alapvető jellegzetessége, hogy négy tevékenységmezőbe sorolja az iskolai életet. A négy területet olyannak tekinthetjük, amely valamilyen módon minden mai modern kultúrában jól felismerhető, elkülöníthető és szükséges.

1. *A kommunikáció* a Jena-plan iskolákban egy olyan speciális formát jelent, amelyet beszélgető körnek lehetne fordítani. A beszélgető kör rendkívül szigorú szabályok között működő, a diskurzus képességét fejlesztő forma, melyben a szabályok mindenkire, a pedagógusra is egyaránt vonatkoznak, s ahol felnőtt és gyerek egyenlő. A beszélgető körök sokszor és rövid ideig tartanak, adott, vagy szabadonválasztott témáról. Természetesen nem azt jelenti ez, hogy kommunikációs fejlesztés más formában nincs, de a diszkusszió képességét itt emelik magas szintűre.

2. *A munka* az elsajátításra (nem közvetítésre!) épülő tanulás (nem tanítás!) életkoronként eltérő megnyilvánulású tevékenysége. A tanulás Petersen iskolájában a cselekvés általi tapasztalatszerzés, elsajátítás aktusára alapult.

3. *A játék* a tradicionális iskolában igen sok problémát okoz, eredendően hedonisztikus, tehát

ösztönalapú, azaz alacsonyabbrendű tevékenység. Petersen állítása, amely szerint a játék része a gyerek (és a felnőtt) életének, talán soha nem volt igazabb mint ma, amikor a tanulók sok esetben több időt töltenek az iskolában, mint szüleik a munkahelyükön, vagy akár tanáraik ugyanabban az intézményben. A játék a Jena-plan iskolában megjelenik a tanulásban is, de a játéktevékenység nem édes mázzal bevont pirula, nem annak álcázott feladat. A játék Petersen iskoláiban a pedagógiai hátsó szándék nélküli, örömteli és 'haszontalan' dolog.

4. *Az ünnep* életünk egy olyan eleme, amely a kunyhótól a kastélyig mindenütt megtalálható s mégis egyre inkább hiányzik. A Jena-plan iskolákban az ünnep az együttlét és magunk tiszteletének rítusa, a közösség-élmény forrása és eredménye. Egy olyan végletekig individualizáló pedagógiában, mint a Jena-plan, az ünnep hangsúlyossága adja meg az egyén és a közösség egyensúlyát.

A négy tevékenységi terület egy speciális csoportszervezési elv szerint általában három iskolai fokozatban ismétlődik. A peterseni tagadás egyik sarokköve volt ugyanis a herbartianus osztálystruktúra kikezdése is. A Jena-plan iskolákban életkorheterogén csoportok működnek, általában a kicsik csoportja 6-7-8 éveseket, a középső 9-10-11 éveseket, a haladóké pedig 12-13-14 éveseket foglalkoztat. Az életkorheterogén csoportok szervezését több okból lehet indokoltnak tartani. Egyrészt a gyerekek eltérő ütemű fejlődéséből következő pedagógiai problémák könnyebben kezelhetők, másrészt olyasvalamit is megtanulnak így a gyerekek, amit homogén életkorú csoportban nem biztos: ez pedig a kisebbekkel, a gyengébbekkel való együttműködés érzelmi és szociális tanulást igénylő készségei. A csoportok évről évre dinamikusan változnak, hiszen elmennek a 'nagyok' és jönnek a 'kicsik', de ugyanakkor stabilak is, hiszen a nagyobb rész a csoportban marad.

A Jena-plan pedagógia, bár német földön született, igazából érdekes módon Hollandiában futott be nagy karriert az elmúlt évtizedekben; a holland Jena-plan Társaságnak több mint 200 iskola tagja. Magyarországon is először két éve, a Pécsi Pedagógiai Nyári Egyetemen hallhattak először holland előadóktól az érdeklődők a nálunk szinte teljesen ismeretlen pedagógiáról. Az akkori tréningre készítette a holland Jena-plan Társaság koordinátora, Kees Booth német és angol nyelvű tanulmányokból készült 'olvasókönyvét', melyet magyarul is kiadott az Iskolafejlesztési Alapítvány és az OKI Iskolafejlesztési Központja "Jena-plan iskolák Hollandiában" címmel.

HORVÁTH ATTILA

Lelki egészségtan

A marxizmusra hangolt korszak osztályfőnöki óráira elrendelt tematika az átnevelés szolgálatában állott. Ironikus fintora a sorsnak és a *nyelvnek* (vagy a Gondviselés akarata), hogy a nevelésnek *elkötelezett* tanár sabotálta az utasítás (vö. Tanterv és utasítás) végrehajtását. Az *Iskolakultúrában* fel-felbukkan egy-egy magányos és hősies kísérlet az *igazi* erkölcstannak a tiltás éveiben történt *átmentéséről*, de persze olvashatunk arról is, mennyire hiányzik oktatásunkból a személyiség javát szolgáló, önmagunkra és embertársainkra irányuló (erkölcs)tan.

Kezünkben – a hírek szerint bővülő – *Lelki egészségtan* című sorozat első három kötete:

I. A szeretetről (írta és összeállította: Zsíros Lajosné), 8-9 éves tanulóknek;

II. Én és a világ (H. Nagy Valéria), 9-10 éveseknek;

III. A jellem értékei és hibái (Polinger Mária), 10-11 éveseknek.

Szögezzük le rögtön: kellenek ezek a füzetek, s értékesek ezek a füzetek.

Az első kötet a szereteten alapuló viszonyokat tudatosítja a kisgyeremekben. Szeretet a szűkebb és a tágabb értelemben vett családban, más emberi kapcsolatokban, a játékban mint a világhoz és a társakhoz kötő viszonyban, s végül a természet iránt – ezek a nagyobb egységek. A második kötet a választott (pl. barátság) és a döntésünktől független (pl. iskolai) kapcsolatokat, az alkalmazkodást állítja a középpontba, de már magasabb szinten is vizsgálja az egyént, hiszen a vázolt kört átemeli az önvizsgálat, az öntudat, az önértékelés működésébe, s így már beszélhet boldogságról, bűnről, lelkiismeretről. A harmadik kötet a lelkiismeret fényében a pozitív erkölcsi döntésre tud ösztönözni. Így esik szó (ellentéteikkel együtt) az igazságról, a bátorságról, a tiszteletről, az önzetlenségről, a tulajdon tiszteletéről, a szorgalomról, a becsületről és a felelősségről.

A füzetek a módszert is elénk tárják. Adott egy helyzet, melynek elvonatkoztatását, értelmezését a tanári kérdések, a beszélgetés, netán disputa, az egyéni állásfoglalások, tehát a közös gondolkodás adják. De ne gondoljunk abszolút egyértelmű, didaktikusan beállított helyzetekre!